

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2020

Romano džaniben

časopis romistických studií | 27. ročník | 2/2020

Na obálce:

Rosálie Dychová na školní fotografii, okolo roku 1940 |

Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

- Michal Schuster
„Jinak bychom tady nebyli.“ Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky (okr. Břeclav) 7
- Renata Berkyová
Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v CT Lety 55
- Kristýna Hájková
Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském venkově v intersekcionalní perspektivě 91
- Michael Beníšek
O původu Piurkova seznamu romských slov u Miklošiče 115

NERECENZOVANÁ ČÁST

- Arne B. Mann
Kto boli obeť v Motyčkách? 129
- Markéta Hajská
O trajo si t'al pestrívo / Život musí být pestrý. Vyprávění Viktora Salinase 141
- Eva Kropiwnická
Baro pharo kamiben / Osudová láska a další ukázky z tvorby 165
- Překročit mantinely normality a zaplnit prázdná místa (Renata Berkyová)** 175
- Vendula Fremlová
Bílá Místa 177
- Ukázky z výstavy *Bílá Místa***
- Romane Kale Panthera
Mifeš ukraden / přepis historie 191

Martin Zet

La Europakeri unija del duma romanes! / Evropská unie mluví romsky! 196

ARA ART, Divadlo Husa na provázku

Futuroma 199

Alica Heráková

Reflexe divadelního představení *Gadžové jdou do nebe* 201

RECENZE | ANOTACE

Kolektiv autorů:

Neviditelné múzeum / Invisible Museum / Nadikhuno muzeomos

(Anna Remešová) **207**

Huub van Baar, Angéla Kószé:

Roma and Their Struggle for Identity in Contemporary Europe

(Tomáš Reichel) **213**

Radek Vorlíček: *Jak se daří inkluzi u nás na Slovensku*

(Jurina Rusnáková) **217**

O trajo si t'al pestrívo / Život musí být pestrý. Vyprávění Viktora Salinase²

Viktor Salinas během natáčení pro projekt Paměť Romů,
Praha, 3. ledna 2018 | Zdroj: Romea, o.p.s.

Při své práci často hledám pamětníky, zejména olašské Romy, kteří si pamatují dobu před soupisem kočovných a polokočovných osob v roce 1959. Pan Viktor Salinas si mě ale našel sám. V létě 2016 jsem byla s kolegou Janem Ortem ve slovenské obci Dolná Seč nahrávat dialektologický dotazník. Asi po měsíci, právě když jsem odjížděla do Anglie, mi na letišti zazvonil telefon. Zvedla jsem číslo s rakouskou předvolbou a muž na druhé straně se představil jako Viktor Salinas. Prý o mně slyšel od Romů ze Seče, že dělám slovník olašské romštiny, a tak mě chtěl upozornit, že už jen málokdo zná stará romská slova – tak jako on. Rychle jsme se dohodli na srazu o měsíc později, jednoho dne v srpnu přesně v 10:30 v jedné restauraci v Postoloprtech, kam se chystal za svou rodinou. Když jsem na místo srazu dohodnutého dne přijela, restaurace byla ještě zavřená, ale pan Salinas už na mě čekal. Pak jsme se spolu celý týden scházeli na poklidné zahrádce postoloprtské pizzerie a pan Salinas mně prokazoval své hluboké znalosti romského jazyka včetně z jeho zkušenosti mizejících původních romských výrazů. Především mi ale vyprávěl o svém pestrém životě stylem zkušeného vypravěče, který si svůj narativ sám strukturuje a jen nerad se nechává vyrušovat otázkami pátrajícími po detailech. Pan Salinas měl sen – napsat ze svých vyprávění knihu – který bych mu tak ráda pomohla splnit, jenže na to bohužel při mém vytížení dosud nezbyl čas. Od onoho léta jsme zůstali v kontaktu, i když omezeném pouze na jeho občasné návštěvy Česka.

Viktor Salinas se narodil v roce 1941 na Slovensku v Dolné Seči, okres Levice, v rodině olašských Romů. V této obci se podle jeho vyprávění olašští Romové usadili v polovině 19. století. Až do druhé světové války se živili koňským handlířstvím a výpomocí u neromských sousedů. Z raného dětství si Viktor Salinas pamatuje boje mezi Rusy a Němci na řece Hron, během kterých byly domy Romů srovnány se zemí. Rok po válce byl Viktorův otec zastřelen, nadále tedy vyrůstal pouze s matkou a se

1 Autorka působí na Semináři romistiky, Katedra středoevropských studií, FF UK.

E-mail: Marketa.Hajska@ff.cuni.cz

2 Jak citovat: Hajská, M. 2020. Viktor Salinas: O trajo si t'al pestrívo / Život musí být pestrý. *Romano džaniben* 27 (2): 141–164.

dvěma sourozenci. V roce 1958 odešel za prací do Litomyšle a nastoupil do výroby v Karose. Od šedesátých let začal hrát na trubku ve skupině Tuláci a živil se mnoho let hudbou. V té době se také oženil a měl se svou ženou postupně osm dětí. V osmdesátých letech emigroval s rodinou do Rakouska, kde vydrželi několik let a poté žili v Německu a Švédsku. Po roce 1989 se vrátili zpět do Československa a usadili se v Praze. Po několika letech, znechucen rozmachem drog, se Viktor Salinas odstěhoval na Slovensko do rodné Seče. Tam v té době založil Nezávislý svaz olašských Romů a jako jeho zástupce se zúčastnil společného setkání slovenského prezidenta Šustera se zástupci romských organizací, kde byl jediným olašským Romem. Od smrti své ženy žije střídavě u dětí nebo jiných blízkých příbuzných v Rakousku, Velké Británii, Čechách, USA, Kanadě nebo Belgii. Bývá proto těžké pana Salinase dostihnout. Naštěstí se mi ale čas od času ozývá sám.

Viktor Salinas hovoří plynule romsky, maďarsky, německy, anglicky, česky, slovensky a polsky; a jak sám uvádí, v dalších 12 jazycích zpívá.

Rozhovor, který najdete na následujících stranách, vychází převážně z více než dvouhodinového natáčení, které proběhlo dne 3. ledna 2017 před kamerou Františka Bikára v prostorách organizace Romea v Praze, v rámci projektu Paměť Romů, který zachycuje dokumentaristickým způsobem historii českých a slovenských Romů³. Je ale doplněn také tím, co mi Viktor Salinas vyprávěl v srpnu 2016 v Postoloprtech, na návštěvě u mě doma následujícího roku anebo během našeho posledního neformálního setkání v září 2020 v Praze. Z materiálově bohatých nahrávek, formulovaných v Salinasově překrásné znějící olašské romštině, jsem vybrala určitá témata, která čtenářům předkládám v následujícím textu. Ten řadím chronologicky: začíná vyprávěním o příchodu olašských Romů do Dolné Seče a o dalších událostech, které Viktor slýchal v dětství od starších Romů ze své rodiny. Pokračuje vzpomínkami na dětství v Seči a dále na období dospělosti strávené střídavě v Česku a na Slovensku. Na ně navazuje líčení okolností emigrace do Rakouska a následného návratu Salinasovy rodiny zpět do Československa. Na závěr předkládaného výběru z vyprávění pana Salinase jsem zařadila jeho popisy různých romských zvyků a bilanci životních zážitků.

Narativy Viktora Salinase osobně považuji za jedinečné, a to v několika rovinách. V první řadě se jedná o literární rovinu jeho vyprávění. Viktor Salinas si většinu témat, o kterých vyprávěl, vybíral sám, a předkládal je jako ucelené narativní útvary. Některé z nich jsem od něj slyšela vícekrát, v podstatě v nepozměněné formě. Vypravěč je navíc někdy překvapivě detailní, a jeho příběhy si tak posluchač dokáže živě představit, jako by je viděl před očima. Jinou rovinu tohoto vyprávění představuje určitý dialog s historickým poznáním. Jak uvidíme dále v textu, příběhy o olašských Romech, kteří

3 Více viz: www.pametromu.cz. Děkuji Kristině Dientsbierové, Františkovi Bikárovi a společnosti Romea za poskytnutí nahrávky, která sloužila jako stěžejní podklad pro tento rozhovor. (O projektu Paměť Romů viz článek Kristiny Dientsbierové v RDŽ 1/2018 O svou minulost bychom se měli zajímat. Zpráva o projektu Paměť Romů společnosti Romea o. p. s., s. 193–196. – pozn. red.).

měli od druhé poloviny 19. století své trvalé zázemí v obci Dolná Seč na Slovensku, v mnoha ohledech rozšiřují poznání o Romech z této subetnické skupiny. Třetí zajímavou rovinou je potom vypravěčův dialog s tradicí a kulturou olašských Romů. V této rovině se odehrává na první pohled zvláštní vnitřní polemika: vypravěč zároveň kulturu olašských Romů adoruje, zároveň s určitými zvyklostmi místy polemizuje a zároveň je rozporuje svými zkušenostmi. O všech tématech přitom Viktor Salinas hovoří velmi otevřeně, nesnaží se skrývat nebo přecházet ani některá kontroverzní témata, spíše se snaží nalézt pro ně vysvětlení.

Pro autentičnost je text v romštině zachován s minimálními stylistickými úpravami. Jsem si totiž vědomá toho, že textů v olašské romštině u nás dosud vyšlo poskrovnu, a tak se snažím jednotlivé části narativu předložit v co možná nejautentičtější podobě. Překlad do češtiny je místy upravenější, aby bylo vyprávění více srozumitelné českému čtenáři. K překladu bych na závěr uvedla jednu důležitou poznámku: používá-li vypravěč výraz le Rom, tj. česky Romové, má tím na mysli „olašští Romové“. Neolašské Romy označuje vždy separátně jako Rumungri.

Děkuji upřímně a pokorně panu Salinasovi za jeho moudrá slova.

Najisarav tuke šukáres, muro nano, pa tíri šukár vorba. T'aves sasto taj bachtálo, te šavourenca taj intrégone níposa, o Dejl t 'aldij tu ande šele beršende!

Markéta Hajská

Angluni vorba

Bachtále t'aven, Romale. Gažikanes bušuvav Viktor Salinas. Či žanav, khatar line kodo ánav, amende sa intrégi Rom bušon Lakatoš, Banda, Horvát vad' Rafael. Romanes bušuvav Urár. Pinžáren ma pa kado ánav nađon but žejne, vi ando Ňamco, ando Holando, Švédo, andi Belgia, ando Bejči, po Touco, ando Čecho, Polsko, bute thanende le Rom pinžáren ma kadej, vi le Rusura, vi andi Amerika. Sarmózij andaj Seča, kado si o gav po Touco, pašaj Lejva. Khote rakhadilem taj khote mindik phírav vi ákánik. Mindár avou ochtovardeše beršengo.

Me nađon mišto žanav i historia amáre Romengi, ke sar šavouro sa šunous, so vorbinas. Či simas sar le ávera šavoura, so žanas tar. Me bešous taj šunous. Vi vorbinas amenge pa phuránimo vi paramíči phenenas. De čak pala márimo či televizija nás, či elektrika, khanči. Ká sas, rádiouvo, khanči. Sas jejkh Rom, Joužko, mure paposko phral, sas les ekh bári soba kerdi. Kana rucijas pe, phenelas amenge: „Žan ká o kazalo, anen sulum!“ Anasas sulum, šuvasas khote tela ame, bešasas khote taj phenelas amenge paramíči. De pa kado vorbijas, kana phenelas paramíča, intrégi žejne šunasas. De kana kezdiyas te vorbij paj Rom, nás opre khonik, feri me.

Sar avile le Rom andi Seča

Sas trin Rom, trin phral. O jejkh bušolas Ďura, o áver Hego taj o trito Júci. Berš sas ande le rozdíł. Taj lengo dad, i dej, lengo nípo, báre čór sas ando Ungro. Chuťilde le, phangle le taj le šavouren ligerde ando čorrengo kher. Kadal trin phral či žanenas khanči, feri kodo žanenas, ke phenenas lenge: „Tume phral san!“ Či peske berš či žanenas, či kon-i lengo dad, či lengi dej, či o nípo.

Taj kadal trin žejne, kana má sas o maj phúro anda le dešochto beršengo, trobundas te mukhen le ávri. Mukhle le ávri taj nášle tar. Katka sas i Dunera, taj voun pi ungriko rig sas. Rakhle khote kecavo čluno varisosko, andaj deski kerdo. Opre sas o lánco phanglo, šinde les tejele, rakhle penge lapáti, davaj perdal! Gejle tar la Dunerasa opre po Touco, te na chuťilen le, ži ando Parkáni. Khoutar gejle tar le Garamosa, vídik, vídik gejle opre, ke kado Garamo báro foľouvo-j. Taj avenas, rodenas than, ká te ášon. Vídik opre le Garamosa avenas taj či rakhenas than. Khote karing o Parkáni nás kecavo. Taj avile tar voun vídik, vídik, vídik, taj resle andi Seča. Taj khote paša Garamo bári mál sas. O Garamo sas khote báro, o vejš, i mál, šukáres sas nađon. Taj ášile khote. Le gáže či našavnas le. Láše gáže sas. Taj kerde penge khote kecave sar kolibi andaj kašt, ke nás le khanči. Taj khote likerde pe. Apal khote kezdinde le gáženge te žutin, ke žanenas perfekt ungrika. Mišto vorbinas, taj le gáže či line sáma, hoď Rom-i, pal vorba. Apal ášile khote taj mukhle le khote.

O jejkh, o Ďura, inke trajindas, kana me cigno simas. Múlas pala márimo taj sas les íjavardeš taj dúj berš. Nasvajlas, kana končindas pe o márimo, kana

Úvodní představení

Budte šťastní, Romové. Moje neromské jméno je Viktor Salinas. Nevím, odkud se vzalo tohle příjmení, protože u nás se všichni Romové jmenují Lakatoš, Banda, Horvát nebo Rafael. Mezi Romy mi říkají Urár. Pod touto přezdívkou mne zná mnoho Romů i v Německu, Holandsku, Švédsku, v Belgii, v Rakousku, na Slovensku, v Čechách, v Polsku, takto mě znají Romové v mnoha zemích, i Rusové a Američané. Pocházím z Dolné Seče, což je vesnice na Slovensku, nedaleko Levic. Tam jsem se narodil a tam stále jezdím i dnes. Brzy mi bude osmdesát let.

Znám velmi dobře historii našich Romů, protože jako dítě jsem poslouchal, co se povídalo. Nebyl jsem jako ostatní děti, co hned odběhly. Já jsem seděl a poslouchal. Vyprávěli nám o starých časech, ale říkali nám i pohádky. Protože ještě ani po válce nebyla televize, ani elektrika, nic. Kdeže, ani rádio nebylo, nic takového. Byl jeden Rom, jmenoval se Jožka, byl to bratr mého dědy, a on měl pro sebe velký pokoj. Když se nudil, říkal nám: „Jděte ke stohu, přineste si slámu!“ Přinesli jsme si slámu a položili jsme si ji pod sebe, sedli jsme si tam a on nám vyprávěl pohádky. Když vyprávěl pohádky, všichni jsme ho poslouchali. Když ale začal mluvit o Romech, nebyl už nikdo vzhůru, jenom já.

Jak přišli olašští Romové do Dolné Seče

Byli tři Romové, tři bratři. První se jmenoval Ďura, druhý Hego a třetí Júci. Byl mezi nimi rok rozdíl. A jejich rodiče i celá rodina byli v Maďarsku vyhlášení zloději. Chytili je, zavřeli a děti odvedli do dětského domova. Tihle tři bratři o tom nic nevěděli, věděli jen to, že jim řekli: „Vy jste bratři!“ Nevěděli ani, kolik jim je let, nebo kdo jsou jejich rodiče či jejich rodina.

A když byli tihle tři už větší, když už bylo nejstaršímu z nich osmnáct let, měli ho propustit. Když ho pustili, běželi odtamtud pryč. Ocitli se na maďarské straně Dunaje. Tam našli takový jako člun vyrobený z prken. Byl přivázaný provazem, odřízli ho, lopaty použili jako pádla a vzhůru na řeku! Pádlovali po Dunaji směrem na Slovensko až do Štúrova. Odtamtud pluli nahoru po Hronu, pořád dál a dál, protože Hron je velká řeka. Pluli a hledali místo, kde by mohli zůstat. A plavili se stále dál a nemohli najít žádné místo. Kolem Štúrova nic vhodného nebylo. Takže pluli stále dál, až se dostali do Seče. Tam se na břehu Hronu nalézá velká louka. Hron je tam široký a kolem lesy, louky, radost pohledět. A tam zůstali. Místní lidé je nevyháněli. Byli to dobří lidé. Tam si postavili takové dřevěné koliby, protože nic jiného neměli. A tam zůstali. Začali pomáhat gádžům, a protože uměli perfektně maďarsky, gádžové si podle mluvy ani nevšimli, že to jsou Romové. Takže tam zůstali, nechali je tam.

Jeden z nich, Ďura, žil ještě, když jsem byl malý. Zemřel po válce a bylo mu devadesát dva let. Onemocněl na konci války, během bojů mezi Rusy a Němci,

aba le Rusura márenas pe le Ňamconca, taj múlas pala háborúvo. Atunči o Ďura šaj kerďilas 1853 vad' kadej. De naďon šukár manuš sas. Tista loulo taj leske šama rúžovíva sas. Taj majsteri sas, le vrtákura kerelas, le fladera. Kerelas kecave cigne taj vi báre, kobora. Angla bištajpánže beršen, phenelas mange o phúro gázo, vorbijas prá les, hoď pinžárlas les taj phenlas: „Fladera inke mande-j! Či soske nejše náštík aven paša le!“

Kadal leske phral gejlje tar taj vi múle maj sig. O Hego gejljas tar andi Lejva, khote likrelas pe páše, taj o Júci, kodo gejlje tar andi Topolčáňa. Taj sas vi kodoles šavoura, but, taj kako o Báno,³ so phenenas leske hoď žandári, kodo sas anda kadal Júcovára.

Kadal trin žejne, so sas, naďon but žejne ande le kerďile. Le vnukura, le pravrukura. Taj si anda lende kobor folko, hoď či bíris te gindis ketťi. Báro nípo. Te žou andi Plizňa, khote si ma bratrancura. Te žou andi Ostrava, te žou andi Opava, te žou andi Prága... De andi Prága či bešen aba le Rom. Sa ávri šudkerde le. Našadine le, kecave, kana sas le skínura. Feder gejlje tar.

Naj ande Romengo rat te túlalin pe

Šaj sas 1860 vad' 1870, kana le trin Rom resle andi Seča. Taj ži adejs khote bešen, pe ekh than. Ke ame či sam kecave, hoď te kočujinas, te túlalinas ame. Níči. Taj le Rom? Variko phenel, ande lengo rat- i kodo. De naj. Naj ande lengo rat te túlalin pe. Feder bešen khejre te ášon páčasa. De ame le Rom donútilime samas le gážendar. Ke avenas le gáže taj phenenas: „Žan tar khátar, ke khate naj slobodo, mure phuva-j kadala, muro-j kado, muro majetko-j. Žan tar khátar!“ Taj našavnas le Romen. Taj le Rom si te žanas variká. „No mišto-j, žav tar katkar kutkáke!“ Taj si te žanas tar le Rom. Taj azír phenen amenge, hoď tulákura sam, hoď phíras opre tejle. De či sam!

Le Rom la Sečake varikana phírenas le vurdonenca, le grastenca. Aj čak anda kodo trajinas. Ke áver možnosť nás le, feri le grasten te biknen, te kinen. Andi búi či lenas le, nás anda sos. Ži ando háborúvo, voun feri le grastenca šeftelinas. Áver šefto nás le, či sosko. De andi Seča vídík bešenas pe kodo than. Taj le Romňa avenas ando gav taj mangelas le gajžan, hoď te den le techan variso. Kerenas búi le gajženge variso taj denas le thulo mas, márno, čiken, krumpli... Anda kodo trajinasas. Či kamas te ašárav ma, so sam, vad' so trajindam, kado trajo sas. Kado, kon-i kecavo phúro sar me, kado sa žanel. Kodoleske naj so te phenen.

Angla mármo sas le Židovi, so le Romenca paruvkernas, kinenas grasten, vi chochade grasten, nasválen vad' phurdinen. Taj avile le Židovi pala le ži andi Seča, ke lenge kamarádura sas, taj phende lenge: „Aven tar amenca andi Amerika! Sa poťinas tumenge, sa, so trobuj, sa mindeneko. Aven tar!“ Taj či gejlje. Mejg vi atunčik. Či kamenas. Ame či sam národo, so kočujinas. De le gáže donútilinde ame kado te keras.

a umřel po válce. Ten Ďura se tedy mohl narodit kolem roku 1853. Ale byl to krásný člověk. Měl zdravě červenou barvu a jeho líčka byla růžová. A byl to mistr, vyráběl vrtáky. Dělal maličké i velké, obrovské. Před pětadvaceti lety vyprávěl jeden starý gádžo, že ho znal, a řekl mi: „Ty vrtáky pořád mám! Žádné nové se jim nemůžou vyrovnat!“

Ti zbylí dva bratři odešli, zemřeli mnohem dříve než Ďura. Hego odešel do Levic, poblíž kterých se zdržoval, a ten Júci odešel do Topolčan. I on měl hodně dětí a ten Báno⁴, co se o něm říkalo, že byl četník, byl právě z toho rodu Júčovářů.

Tihle tři Romové měli mnoho potomků. Vnuků, pravnuků. Nechali po sobě početný rod, ani je všechny nejde spočítat. Velikánská rodina. Když pojedu do Plzně, mám tam bratrance. Stejně tak v Ostravě, Opavě nebo v Praze. Jenomže v Praze už olašští Romové nebydlí. Všechny je vyhodili. Vyhnali je v době, kdy byli skíni. Raději tehdy odešli.

Romové nemají toulání v krvi

Takže to mohlo být někdy v letech 1860 nebo 1870, když se ti tři Romové dostali do Dolné Seče. A bydlí tam až dodnes, na stejném místě. Protože my nejsme takoví, že bychom kočovali nebo se toulali. Ne. A Romové obecně? Někdo tvrdí, že mají kočování v krvi. Ale nemají. Nemají v krvi, že by se chtěli toulat. Raději sedí v klidu doma. Jenomže my Romové jsme k tomu byli donucení gádži. Gádžové přicházeli a říkali: „Odejděte odtud, tady nesmíte být, to jsou moje pozemky, tady to je moje, můj majetek. Jděte pryč!“ A vyháněli Romy. A Romové museli někam odejít. „No dobře, půjdu odsud pryč na jiné místo!“ A tak Romové museli odejít jinam. A proto nám říkají, že jsme tuláci, že jezdíme všude možně. Ale tak to není!

Romové z Dolné Seče kdysi jezdili s vozy a s koňmi. Tím se dříve živil. Protože jiné možnosti nebyly, pouze kupovat a prodávat koně. Do práce je nevzali, nebylo z čeho žít. Až do války bylo jejich jedinou obživou handlování s koňmi. Žádné jiné příležitosti nebyly. Ale přitom stále bydleli na stejném místě v Dolné Seči. A Romky chodily do vesnice a prosily selky o jídlo. Dělal pro ty selky různé práce a za to jim dávaly slanineu, chleba, sádlo, brambory... A z toho jsme žili. Nechci se chlubit, že jsem si žil kdoví jak, takový byl život. Ten, kdo je v mých letech, tohle dobře zná. Tomu není třeba nic vysvětlovat.

Před válkou s Romy obchodovali Židé, vyměňovali a kupovali od nich koně, často staré herky, nemocné nebo dýchavičné koně. A tihle Židé za nimi přijeli až do Seče, protože se kamarádili, a řekli jim: „Pojedte s námi do Ameriky! Všechno vám zaplatíme, co bude potřeba, úplně všechno. Pojeďte!“ Ale oni neodjeli. Ani v té době ne. Nechtěli. My nejsme národ, co kočuje. Jenomže gádžové nás k tomu donutili.

⁴ Jedná se o osobu Antona Stojky, zvaného Bána, olašského Roma z Topolčan, který spolupracoval s policií při vyšetřování kriminálních činů spáchaných Romy, kvůli čemuž byl v srpnu 1951 zavražděn jinými olašskými Romy.

I romani d'ili sa amendar-i

Amare Rom andi Seča nađon žanenas te d'ilaben. De i d'ili atunči, i romani d'ili, i kultúra romani, sa amendar-i. Amáre d'ila, so si, míte múro papu kerdilas, ando berš 1895, d'atunčártur intrégi luma le Romengi, kadala, so phenen amenge le Vlachura le Rumungri, anda kodo trajin. Anda kodol d'ila, anda kodol khelímátura. Sas kadej, hoď andaj Pešta avenas le Rom, ži khote te mulatin. Ke žanenas i d'ili žal khote.

Varikana kadej sas, hoď le Rom bešenas feri andi osada. Či mukhenas le le gáže ánde. De uñivar, kana le Rom penas taj d'ilabenas ávri taj šundolas ži ando gav, žanas ávri le gáže taj dúral šunenas, sar le Rom šukáres d'ilaben. Taj tecijas lenge. Taj anenas vi te pen lenge. Taj kezdinde le te kharen vi lenge te d'ilaben. Taj či našávnas le. Kana žanas le šangle te našaven le, žanas le gáže: „Náštik! Kodola khate-j! Nášti našaven le!“ Azír šaj chuřildam ame kadej, hoď t'al amenge mišto maškar le gáže. Le ávre Romen le gáže má vi márenas, de amende šoha. Či sosko mário. Amende sas nulovívo kriminalita.

Valamikor maj feder žanelas te d'ilabel muro pápu, lesko phral o Joužku taj leski romňi i Dunera. Andi Lejva, khote sas vikričani kher, hoteli sas, Denk bušolas. Khote kidenas peske le raj le báre lubňan taj khote mulatinas, nange khelenas pe mesáli, chanas, penas. Taj khote kharenas le báre raj, le barvále, mure papos, leske phrales taj la romňa leskira, te d'ilaben lenge. Ži pala le trádenas le raj. Kado šaj sas kadej angla *prvá světová válka*. Phírenas pala le, trádenas pel grast, po hintouvo ingrenas le. Ingrenas lenge gáda, uravnas le, cilinderi, taj kadej žanas. Taj d'ilabenas. Denas le láše louve. Voun apal kinenas grasten, penas, chanas, trajinas peske. Muro papu anelas khejre louve ando kodo cilinderi, pherdo. Kodolestar ášilas vi i vorba andi d'ili:

„Anou tuke, gáži, kolopo sa louve.

Liker ti krejtica, šorou tuke ánde le louve, šelengi.“

Pala les ášilas i d'ili. Šel berš-i aba, de kadi vorba mindik platilij.

De te cirden amáre Rom či žanenas! Ke varikana nás či soske nástrojura, khanikas le Romen, so phenen amenge olaskíva. Varikana te cirdel khonik či žanelas. Kakala le Rumungri, kodola speciálníva sas, kecave primáša sas, virtúoza sas. De kakala le amáre či cirdenas. Fere pel vudara márenas i doba, taj kadej khelenas taj d'ilabenas. Kana maj báre oslavi kerenas, kharenas le Rumungron, ke vorta andi Seča khote sas Rumungri, primáši, cimbalmoši, pi basa so cirdenas, kharenas kodolen taj cirdenas lenge. Aj kadej d'ilabenas taj khelenas. Vi ando kodo hoteli andi Lejva lenca le Rumungri cirdenas.

Všechny písně olašských Romů pocházejí od nás

Naši Romové uměli moc krásně zpívat. Protože romské písně a romská kultura, to všechno pochází od nás. Naše písně se zpívají od dob, kdy se narodil můj děda, a od té doby my, Vlachové, jak nám říkají Rumungři, z těchto písní žijeme. Z těchto písní, z těchto tanců. Za písněmi a tanci se k nám kdysi jezdili bavit Romové až z Budapešti. Protože věděli, že se u nás krásně zpívá.

Dříve žili Romové v osadě. Neromové je mezi sebe nepouštěli. Avšak někdy, když Romové pili a zpívali si pod širým nebem, bylo to slyšet až do vesnice, a gádžové vyšli ven a slyšeli, jak Romové krásně zpívají. A líbilo se jim to. A nosili jim někdy i alkohol. Začali je zvát, aby jim zpívali. Proto se nám podařilo vytvořit si dobré vztahy s gádži. Jiné Romy gádžové mlátili, ale ty naše nikdy. Žádné konflikty nebyly. U nás byla nulová kriminalita.

Kdysi uměl nejlépe zpívat můj děda, jeho bratr Jožka a jeho žena Dunera. V Levicích byl vykřičený dům, hotel, jmenoval se Denk. Tam chodili bohatí pánové za prostitutkami a tam pak flámovali, tancovali nazí po stolech, jedli, pili. A sem volali tihle bohatí pánové mého dědu s jeho bratrem a bratrovou ženou, aby jim zpívali. Jezdili pro ně až domů. To mohlo být možná před první světovou válkou. Jezdili pro ně, přijížděli na koních, a vozili je v kočáře. Přivezli jim vždycky oblečení, oblékli je, dali jim cylindry a jelo se. A tak jim zpívali, za což dostávali pěkné peníze. Za ně si pak koupili koně, pití, jídlo, žili si dobře. Můj děda nosil domů peníze v tom cilindru. O tom se zpívá i v jedné písni:

„Přinesu ti, ženo, klobouk plný peněz.

Podrž si zástěru, nasypu ti do ní peníze, stovky.“

Tahle písnička po něm zůstala. Je tomu už sto let, ale tahle slova stále platí.

Ale na hudební nástroje naši Romové hrát neuměli. Vždyť dříve neměli naši Romové, co nám říkají olašští, žádné nástroje. Nikdo neuměl hrát na žádný hudební nástroj. Ale Rumungři v tomhle byli speciální, měli vynikající primáše, byli to virtuózoové. Ale tihle naši na nic nehráli. Pouze vytleskávali rytmus o dveře a podle toho zpívali a tancovali. Když dělali větší oslavy, volali Rumungry, protože přímo v Seči Rumungři žili, byl tam primáš, cimbálista, basista, a tak si je zavolali a oni jim hráli. A k tomu zpívali a tancovali. I v tom hotelu v Levicích je doprovázeli tihle Rumungři.

Ando márimo kerdílem

Me ando 1941 kerdílem. Taj phendem mura dake, ke múlas aba géri akánik na dolmut, íjavardeše beršengi sas má. Phendem lake: „Mamo, aj sar kenas kodo, hod vorta ando maj báro háborúvo, ando 1941, ke dikhou le filmura, vorta akánik kerdílem. No sar kerdan kado?“ Taj asalas mandar. No, kana khejre, kana ando márimó samas,⁵ či samas khote nađon ohrozilime. Ke čak ávrejte márenas pe. De kezdinde pa Garamo te máren pe kerestil. Katkar le Rusura,⁶ kutkar le Ňamci. Taj páji náštik žanas perdal. Taj le Rusura amen palpále pizdenas te žas taj voun žanas ánglal.

Kana avilam khejre, katkáke sas kodo Garamo, pe kaki rig sas le Ňamci, pe kuki le Rusura. Taj le Rusura, sar avenas, palpále našavnas ame: „Žan tar, ke kutka le Ňamci bombázin taj murdárna tume!“ Kana avilam tar má palpále, či bírinassas pa kodo páji te žas perdal. Ke kakala márenas pe pel dúj riga. Dúral, le đelura, le kecave. Taj ame gejam tar khejre. De me šavouro simas! Taj le khera, so sas le khote paša páji, le Romen, kerade sas le kecave provizorníva, andaj čik taj kašt, taj kodola tejle márde lenge. Dikhas, naj khera. Nás khera. Le khera ži pi phuv, khanči nás. Tejle márde ži pi phuv. Ke khote garadonas andej khera le Rusura, šingerde ávri o falo taj le đelura khote mukhenas. Pustinas le khote. Sa šilado sas, sa phagerdo, sa kerdo, sar le Rusura katkar puškázinas, kutkar le Ňamci bombázin, bum! Kana avilam, taj dikhlam: naj khanči. Sa šušo. Fere mure papos kerado sas íštálouvo, pe šouve grasten. Anda betóni sas le falura íž, no taj andej kodo likerdam ame. Pala háborúvo sas muri mami, lake šeja, le šáve, muri dej, le unokura taj khote likrasas ame. Sar šavoro cignouro, de pe kado seroj.

O papu sas ando koncentráko

Muro papu sas ando koncentráko, vi khote múlas. Gažikanes Karol Lakatoš bušolas, romano ánav o Čuri sas les. Mura dako dad. Anda amáro gav sas khote muri lala i Rúža, jejkh šeja, i Ribizla, o Naranč, o Šošoj, muro papu taj inke jejkh Rom. Ligerde le andaj Seča, pinžárdo gážo gejas lenca. Phenel leske: „Čuri,

⁵ Obec Dolná Seč, stejně jako okresní město Levice a další obce okresu, se po vídeňské arbitráži v listopadu 1938 ocitla na části území, které bylo odstoupeno Maďarsku. Na romské obyvatelstvo této části Slovenska se tak v době druhé světové války vztahovala stejná nařízení, jako na další maďarské Romy. Vládou řízená perzekuce Romů na území Maďarska začala slít po německé okupaci v březnu 1944 a zejména po převzetí moci fašistickou stranou Šípových křížů (nyilásövcű) v říjnu téhož roku. Kromě povinného zařazení Romů do pracovních jednotek platil od října 1944 zákaz pohybu mimo místo bydliště, proběhl také soupis romských mužů a žen. V zápětí byli maďarští Romové shromáždžováni do sběrných táborů (na odstoupeném jižním slovenském území byly takové tábory v Bratislavě a Komárně), odkud byli hromadně deportováni do koncentračních táborů v Německu a Polsku. Jak uvádí historik Ctibor Nečas, Romové ze sběrného tábora v Komárně byli deportováni do Dachau (Nečas 1994: 96–97). Tam byli podle Viktora Salinase odvezeni také Romové z Dolné Seče a okolí. Počet deportovaných, zavražděných ani přeživších není dodnes znám – odhady deportovaných Romů z Maďarska se uvádí v počtu 25 000–30 000 (Tamtéž, 97), počet Romů z odstoupeného slovenského území není znám.

Narodil jsem se za války

Narodil jsem se roku 1941. „Jak je to možné,“ zeptal jsem se mé mámy, protože ona zemřela teprve nedávno a dožila se devadesáti let. „Mami, jak jste to udělali, že jsem se narodil právě uprostřed nejhorší války? V roce 1941, vždyť to znám z filmů, a v té době jsem se narodil. Jak jste to udělali?“ Máma se tomu smála. Když byla válka,⁵ u nás doma jsme nebyli moc ohrožení. Válčilo se v jiných zemích. Ale pak se začali na Hronu bít Němci s Rusy,⁶ každý na jedné straně. Nemohli se dostat přes vodu. A Rusové nás tlačili zpátky, zatímco postupovali dopředu.

Když jsme pak přišli domů, tady byl Hron, na jedné straně byli Němci a na druhé Rusové. Jak Rusové přicházeli, hnali nás nazpět: „Jděte pryč, vždyť tady to Němci bombardují a zabijí vás!“ Když jsme se vrátili zpátky, nedokázali jsme přejít přes řeku. Na obou březích se bojovalo. Zdálo se, že by bylo vidět děla a jiné zbraně. A my jsme šli domů. Já jsem byl malé dítě. Domy, které měli Romové postavené u řeky, byly to takové provizorní domky z hlíny a dřeva, všechny byly zničené. Koukáme, domy nikde. Byly celé rozbořené, nic z nich nezůstalo. To proto, že se v nich skrývali Rusové a vybourávali zdi, aby tam mohli postavit děla. Celé je zničili. Všechno bylo rozmetané, rozmlácené, úplně zničené, jak odtamtud Rusové stříleli a jak Němci z druhé strany bombardovali, bum! Když jsme přišli, spatřili jsme to: nic tam nebylo. Holá planina. Vydržela to jen stáj mého dědy pro šest koní. Ta měla postavené stěny z betonu, a tam jsme se uchýlili. Po válce jsme tam byli moje babička, její dcery, její synové, moje máma a její vnukové a žili jsme tam v té stáji. Byl jsem malé děčko, ale tohle si pamatuji.

Děda byl v koncentráku

Můj děda byl v koncentráku a také tam zemřel. Jmenoval se Karol Lakatoš, měl romskou přezdívku Čuri. Byl to matky otec. Z naší vesnice tam byla ještě moje teta Růža, jedna Romka Ribizla, Naranč a Šošoj, můj děda a ještě jeden Rom. Vzali je z Dolné Seče, vezl je jeden známý gádžo. Řekl mému dědovi: „Čuri,

6 Okolí řeky Hronu se stalo v závěru druhé světové války oblastí opakovaných bojových střetů a vojenských operací sovětských a německých armád. Tato oblast byla obsazena již v prosinci 1944 z jihu (od Maďarska) sovětským vojskem, konkrétně 2. ukrajinským frontem maršála Malinovského, který pronikl po těžkých bojích až za město Levice. Za Hronem se postup vojska zastavil, aby doplnili vojáky a techniku. Tuto situaci využila německá vojska, která do oblasti přesunula elitní 6. tankovou armádu SS. Její 1. tankový sbor zaútočil 17. února 1945 na Sověty, zlikvidoval jejich předmostí a zatlačil je zpět za Hron. Tato operace, známá jako Südwind, byla poslední úspěšnou tankovou ofenzívou Wehrmachtu a zároveň i největší tankovou bitvou na území Slovenska. Němcům se dařilo držet frontovou linii až do 25. března 1945, kdy zde začala mohutná bratislavsko-brněnská operace a vítězný postup Rudé armády (Šteiner 2019). Obyvatelé obcí kolem Hronu, tedy i zmínované Dolné Seče, včetně obyvatel místní romské osady, se ocitli uprostřed těchto bojů, před kterými museli opakovaně utíkat a skrývat se.

mukh aven le šeja búti te keren!“ Phendas o Čuri, muro papu: „Či žan, ká žana? Žav me!“ Ke terne sas. Dešuefta, dešuocho beršenge. Trin šeja. Taj gejas vou. De la jejkha ligerde, vi kadej. Rúža bušolas. Kodi sas i maj phúri. Čorro gážo sas. Le manušen ligrelas andej koncentrákura. Povereňje bistoššo sas les le Ňamcondar, ke o Ungro taj o Ňamco khetánes sas ando márimo. Taj ligerde le ži ando Párkáňi. Taj khoutar mure paposko phral o Jožku taj o jejkh lesko šávo o Lunci nášle tar. Line penge kápi po dumo, ke pej phuva keren, taj avile tar. De muro papu níči. Šonas les po vonato anda Ungro kusa la šasa taj ligerde le. Taj inke vi mure paposke šougores ligerde, jekhvarsa lenca. Le Narančes, la Ribizla, andaj Zilíza⁷ le Romen, bute žejnen ligerde. Ligerde le ando Dachau. Khote ando koncentráko siťárdas muro papu le rusicka taj le polcicka Romen te vorbin sar trobuj, te na šon andi amári šib polcicka vad' rusicka vorbi. Taj khote ášilas, khote múlas. But žejne či avile papále. Feri muri lala, kodi Rúža, avilas nasváli pel búke, vi o Šošoj pel búke nasvalo sas, vi o Naranč, taj múle.

O trajo pala márimo

Májuši sas, te chan nás khanči, či pel phuva le gážen nás kadej. Merasas bokhate. Kinenas opre le Rom le grastes, šinenas teje taj chasas o grastáno mas. Kana murdajvelas bálo, avenas le gáže: „*Pojďte si to zobrat!*“ Taj žanas le Rom taj šingrenas taj denas sakonen. De murdálo sas. Musaj sas. Te phendamas níči, no, so kerdamas? Savo Rom phenla, hoď či žanel, so-j murdálo mas? Me phendem, ame chasas les, ke donúťilime samas.

Pala kodo dine mura mámake louve pala muro papu, ke ando koncentráko ligerde les. Taj dine la louve taj keradas kher. Keťti louve dine la, hoď šaj keradas kher kecavo, ekh bári koňha taj soba. Ká resasas. Taj ame kezdindam te sadilij pel phuva le zeleňini, le krumplici. Ovoce. Mekh avile ávri, má mišto sas. Likernas grasten, le Rom, taj biknenas, kinenas. Kerenas louve.

No taj pala kodo má muro dad žalas pel phuva. Rom sas taj dičholas. Taj sas o berš 1946, pala márimo má ekh berš, taj žalas muro dad perdal le phuva taj dikhle le le šangle taj phende: „Eta, kutka Rom žal. An i puška!“ Máte sas. Selzindas, phuv! Puške das les ando purno. Pejlas teje. Mejj ligerde les ando korhážo andi Lejva, kíšin sas. Las otrava krve taj múlas. No, ášilam trin žejne, muri pheň, muro phral taj me. Trajinastas sar trajinastas, anda kodo, so phenous, hoď muri dej phírelas ká le gajža, mangelas, žutijas le, kerelas búti anda kodo. Me le rakhlourenca phírou andi škola. Anda ocho šáve taj dešuduj šeja, so bišade samas pala háborúvo andi škola, či ášilas khote khoni, feri me korkouri. Feri me korkouri phírou andi škola, snažilinous ma, de vi žutinous mure nanos

holky musejí jít pracovat!“ A Čuri, můj děda, řekl: „Nepůjdou, kam by šly?“ Protože byly mladé, bylo jim sedmnáct, osmnáct let. Tři holky. A tak šel sám. Ale jednu z nich odvezli tak jako tak. Jmenovala se Růža. Byla z nich nejstarší. Byl to hnusný gádžo. Vozil lidi do koncentráků. Určitě měl k tomu pověření od Němců, protože ve válce bylo Maďarsko spolené s Německem. Odvezli je až do Štúrova. A odtamtud bratr mého dědy Jožka a jeho syn Lunci utekli. Dali si na záda deky, jakože jdou dělat na pole, a šli pryč. Ale můj děda ne. Naložili ho i s jeho dcerou na vlak jedoucí z Maďarska a odvezli je. A odvezli také jeho švagra, společně s nimi, Naranče, Ribizlu, Romy ze Železovců⁷ a mnoho dalších lidí. Odvezli je do Dachau. Tam, v koncentráku, můj děda učil Romy z Ruska a Polska správně mluvit romsky, tedy tak, aby nepoužívali v naší řeči polské nebo ruské přejímky. Už tam zůstal, umřel tam. Více lidí se už nevrátilo. Pouze moje teta Růža se vrátila, ale byla nemocná na plíce, stejně tak Šošoj a Naranč měli nemocné plíce a umřeli.

Život po válce

Byl květen, nebylo co jíst, ani gádžové neměli nic zaseto na polích. Umírali jsme hladu. Romové si koupili koně, podřízli ho a pak jsme to koňské maso jedli. Když chcíplo prase, přišli k nám gádžové: „Pojďte si to vzít!“ A Romové si pro to šli, nařezali to a dali z toho všem. Ale byla to mršina. Neměli jsme na výběr. Kdybychom to odmítli, co bychom dělali? Který Rom řekne, že neví, co to je maso ze zdechliny? Já řeknu po pravdě, že jsme ho jedli, protože jsme k tomu byli nucení.

Potom dostala babička peníze za mého dědu, protože ho odvedli do koncentráku. Dali jí peníze a ona si postavila dům. Dostala tolik peněz, že si za to dokázala postavit domek, velkou kuchyň a jeden pokoj. Tam jsme se všichni vešli. A pak jsme si zasadili na políčkách zeleninu, brambory. Ovoce. Když jsme sklídili, už bylo dobře. Romové si koupili koně, prodali je. Vydělávali peníze.

No a pak šel můj táta přes pole. Byl Rom a bylo to na něm poznat. Bylo to v roce 1946, rok po válce. Můj táta šel přes to pole a uviděli ho policajti a řekli: „Hele, támhle jde cikán!“ Byli opilí, vzali pušku, zamířili, bum! Střelili ho do nohy. Padl na zem a než dojel do nemocnice do Levic, bylo pozdě. Dostal otravu krve a umřel. Zůstali jsme jen tři děti, moje sestra, můj bratr a já. Žili jsme, jak se dalo, z toho, jak už jsem říkal, jak moje máma chodila k selkám a prosila je o jídlo, pomáhala jim s různými pracemi. Já jsem chodil s neromskými dětmi do školy. Z osmi romských kluků a dvanácti romských dívek, co nás poslali po válce do školy, tam nezůstal nikdo, jenom já. Jenom já sám jsem chodil do školy, snažil jsem se, ale také jsem pomáhal mému strýci

⁷ Také obec Železovce, stejně jako výše uvedené Štúrovo, se nacházela v části Slovenska odstoupené po vídeňské arbitráži Maďarsku.

le grastenca, te šinas lenge čár, te das le te chan le grasten, ke biknelas le taj sas louve. Taj kadej trajinasas.

Pametalij aba pala mário, andi Lejva sas o grastengo fouró. Pherdo grast sas. Mure paposko phral, sas les nađon šukar romňi. Kodi uravlas pe ande kále gáda. Bešelás po vurdon taj khote sas la trin grast phangle. Dikhenas la le gáže taj merenas anda late, žanas sa pala la. Taj phenelas: „Muro dad múlas, mukhlas mange trine grasten taj či žanav, so te kerav lenca.“ Mindár kinenas le le gáže latar.

Pala háborúvo le Rom pale šeftelinas le grastenca. Avile tar ži khate andi Praha taj khate šeftelinas. Kinenas khate le štófura pej fáci, pej gáda, lingrenas le po Touco, khote biknenas. Taj kadej rodenas penge. Apal avline ánde le šatenki, le bodi, *potravínové a kojenecké lístky*. Le Rom pe kado kerenas, kecave šikovníva sas. De anglunes khejre si te vihlášilinas pe. Si te iskirijas lenge muro nano vihláška pa víbori. Taj šonas i krumpla, šinenas dúj rigal, šonas la po šerand, malavnas, hoď o razítko-j kulatívo. Avenas khate po Čecho po víbori, iskirinas peske ande bute šavouren. Žanas ando vejš vad' pi stavba, kerenas duj trín kurke búti, denas lenge šatenki, *potravínové lístky*⁸ taj žanas tar khejre. Le Romňa phenenas, hoď pháre-j taj denas le le kojeneckíva. Kodola sas le maj kúč. Biknenas le taj ingrenas lenge khejre louve. Špekulálinas. De te na špekulálindoun le Rom kadej te trajin, ávri múloun sa intrégi.

Le komunisti či kerenas lenca kadej, ke mindik kadal Rom ávri likrenas pe, kerenas le šanglenca, hoď mukhenas le te šeftálin, vad' o gav mukhelas le. De apal kezdinde pa kodo te phandavkeren. Ká le grasten bikiinde, keťti louve line, či poťinde daňe. Sas kecavo, hoď trin berš bešlas andal grast. Ke le Rom, voun phenenas: „Ame sberača sam!“ *Sberné suroviny* kerenas. Kidenas le mourča, le pour, le sastri, le mourča le šošojenge, le bakrenge taj pe kodo si te sas le le grast. Taj kadej phírenas taj o sbero das le povolenívo te phíraven paj gáva khetánes. Kadej kerenas te šaj mukhenas lenge le grasten. De apal phangle le anda le. Apal avile le motora.

O súpisi ando berš 1959

Pametalij kado súpisi⁹ nađon mišto. Kadej phenenas, hoď ando súpisi len le Romen. Ko či kerel búti taj ko phírkerel. Kodo kadej sas, ame vorta kerasas búti andi Karosa. Simas dešéfta beršengo, taj má gejlam tar ando Litomišli te kerasa búti. Kerasas búti taj mišto učitilindam ame nađon khote. Le raj,

8 Nelegální obchod s potravinovými a oděvními lístky popisuje například Zapletal (2012: 18). Přímou ve spojení s olašskými Romy také Pavelčíková (2004: 22 a 44). Na vyšetřování nelegálního obchodování s potravinovými lístky a šatenkami se zaměřovaly na začátku padesátých let 20. století také policejní orgány. Rozsáhlá akce kriminální policie z té doby odhalila síť 180 pachatelů z řad „potulných osob cikánského původu“, kteří měli odcizit celkem 4747 oděvních a potravinových lístků a spáchat celkem 340 trestných

s koňmi, kosit pro ně trávu, krmit je, protože můj strýc je prodával a z toho měl peníze. A tak jsme žili.

Pamatuji si, to už bylo po válce, že byl v Levicích koňský trh. Bylo tam spousta koní. Dědův bratr měl velmi krásnou ženu. Ta se oblékla do černých šatů. Seděla na voze a k němu měla uvázané tři koně. Když ji uviděli gádžové, všichni z ní byli hotoví, všichni šli za ní. A ona řekla: „Můj otec zemřel a nechal mi tři koně a já nevím, co s nimi mám dělat.“ Gádžové je od ní okamžitě koupili.

Po válce Romové zase kšeftovali s koňmi. Přijeli až sem do Prahy a tady kšeftovali. Kupovali tady látky na povlečení, na šaty a vozili je na Slovensko a tam je prodávali. A tak si vydělávali. No a v té době se začaly vydávat „šatenky“, oděvní, potravinové a kojenecké lístky. Romové na tom vydělávali, byli v tom šikovní. Nejprve se bylo třeba doma odhlásit. Můj strýc jim vypsál formulář vyhlášky z národního výboru. Pak vzali bramboru, rozřízli ji na dvě části, dali ji na polštář, praštili do toho, a bylo to jako razítko, kulaté. Pak přijeli sem na národní výbor a napsali si na sebe hodně dětí. Potom šli do lesa nebo na stavbu na dva tři týdny pracovat, a pak jim dali šatenky, potravinové lístky⁸ a jeli domů. Ženy říkaly, že jsou těhotné a dostaly kojenecké lístky. Ty měly největší hodnotu. Prodali je a přinesli domů peníze. Šmelili. Jenomže kdyby se Romové neživil kšeftováním, všichni by umřeli.

Komunisti na ně až tak přísní nebyli, protože Romové se vždycky snažili vyjít s policajty tak, aby je nechali handlovat s koňmi, nebo aby jim obec dala povolení k této činnosti. Jenže později se za to začalo zavírat. Protože prodávali koně, vydělali si tím peníze a neplatili daně. Jeden Rom za koně dostal tři roky vězení. Romové prohlašovali: „My jsme sběrači.“ Pracovali pro sběrné suroviny, sbírali kůže, perí, železo, zaječí a ovčí kůže. No a k tomu potřebovali koně. A takhle dostali povolení od sběrného podniku vykupovat po vesnicích kůže a další suroviny. Tehdy jim koně nechali, ale později je za ně i zavírali. Pak začala auta.

Soupis v roce 1959

Na ten soupis⁹ si velmi dobře pamatuji. Říkali, že do soupisu vezmou Romy, kteří nepracují a kteří se potulují. My jsme v té době zrovna dělali práci v Karose. Bylo mi sedmnáct, když jsme odešli do Litomyšle pracovat. Pracovali jsme tam a šlo nám to moc dobře. Vedoucí a vůbec celý závod viděl, že jsme dobří pracovníci,

činů spojených s jejich krádežemi a prodejem (Archiv bezpečnostních složek, fond Sekretariát Federálního ministerstva vnitra [A 2/1]: inv. j. 70).

9 Vypravěč má na mysli soupis kočujících a polokočujících osob realizovaný na základě zákona č. 74/ 1958 Sb. v prvním únorovém týdnu roku 1959.

intrégo závodo dikhelas, hod' če láše sam, sar vorbinas le gáženca, či sam násula. Taj o rjadíteli avilas sako šon taj delas ame odmena. Prémije. Ká azír ži khote, ži ando Litomišli avilas anda Vysoké Mýto, te del ame louve. Kana sas o súpisi khote, le šangle phende: „Tume či patrilin ande kodo súpisi, náštik! *To nejde do úvahy!*“ Fotbala khelous khote taj vi cirdous pi trumpeta, siťuvous atunči. Azír ame či line ando súpisi. No, de le Rom atunči, khate andi Prága, po Touco, so sas, kadala sa, naďon but žejne ando súpisi line, hod' aminti te len prej le, sar keren búti, te zaradilin andel búta le Romen. No de kado varisar či podarindas pe khanikaske.

Amáre Romendar či line le grasten. Ke ande kodo cajto má nás le Romen le grast. Fere le phúre Rom zviknutíva sas t'an le grast. Vi me mure sokroske kinous grastes. Na jókhvar kindem grastes, maj butivar. Taj phiravlas leske te chal taharmáni, khas, hera. Kinasas čorre grasten taj thúlen kerelas anda le. Taj biknenas le po mas taj lenas but ezera prej le. No, de kado nás, hod' t'aven te kiden le grasten. Phenav tuke, o komunismusi pel Rom mišto sas, maj feder sas lenge sar akánik. Či márenas le, andi búti lenas le, hod' te keren búti. De le Rom snažilinas pe te maródozin penge, hod' te žan tar te keren šefto maj lášo, hod' šaj kinen penge motora, ke anda búti či bírinas te kinen, ke nás báro rodimo.

Sar cirdous pi trumpeta

Kezdindem te cirdav pi trumpeta ando Čecho, pe Litomišli. Sas ma kecave kamarádura taj cirdous lenca. Keros khote valimir trin berš, mejg či lem mange romňa. Gejlem khejre andi Lejva, khote ká bešasas andi Seča. Šunde ma le rakhle taj kharde ma. Taj phírdem lenca. *Tulácká organizácia lajdákov*. Kadej phenenas amenge. *Tuláci*. Pi trubka cirdous, s alt, b tenor, klavír, basa, bubni, samas éfta ochto žejne, ekh speváčka sas ame taj me d'ilabous. Naďon but siťilem khote, ke line ma feri andi kultúra ande le, ande bári rangi. Láše samas, naďon. D'ilabasas vi ungrika, vi toucicka, vi romane díla, sa. De maj but jazz cirdasas. Sas kadej, hod' d'ilabelas o Gott jejkh díli ađejs, nejvi, má tehára žanasas la. Taj perfekt. Má cirdasas la. Taj sako d'ilivilinas pe. Korkouri jejkh Rom simas andej racle. Kodola sa gáže sas. De me či phenous, či sim Rom. Či lažous ma anda kodo, hod' Rom sim. Phírasas, ande kurko kharenas ame vi duvar. Rodasas amenge dosta louve, éfta vad' ochto šela, vad' ekh ezero sako, kodo sas naďon mišto. De i búti povinívo sas, phenenas le komunisti: „*Musíš robiť!*“ Si te kerasas. Te na kerenas, na jejke žejnes phangle anda ame. Vi márenas le Romen, taj chuťilnas le: „*Kde robíš?*“ Phušenass le šangle, ká keres búti, so keres, ketťi rodes. De man či tromajnas le šangle te iskirin príživníctvo vad' variso, hod' či kerav búti, ke žanenas, ká cirdav. Kana žasas po bijav te cirdas, ko sas khote? Le súdcura, le maj báre prokurátora, le šangle. Taj dikhenas, khote sim taj cirdav. Aba pinžárenas ma. Phírouss te cirdav maj but biš taj éfta berš le raklenca. Pala kodo kezdindam te keras búti. *Pridružená výroba*. De kerdam kecavo dillimo, hod' si te nášlam tar.

že umíme mluvit s gádži, že nejsme špatní. Ředitel nám tehdy každý měsíc nosil odměny, prémie. Osobně nám vozil peníze z Vysokého Mýta až do Litomyšle. Takže když byl soupis, policajti nám řekli: „Vy do soupisu nepatříte, to nejde! To nepřichází v úvahu.“ Hrál jsem tam fotbal, učil jsem se hrát na trubku. Takže nás do soupisu nevzali. Ale Romové v Praze i na Slovensku vzali všechny do soupisu, aby je měli pod kontrolou, sledovali, jak pracují, a snažili se je zařadit do práce. No, ale nějak se jim to nakonec nepodařilo.

Z našich Romů nikomu koně nezabavili. Protože v té době už [naši] Romové neměli koně. Už jenom starší Romové, co byli zvyklí mít koně. Já jsem takto svému tchánovi kupoval koně. Nejen jednou, několikrát jsem mu koupil koně. A on mu nosil obrok, seno, jetel. Kupovali jsme vyzábělé koně a on je vykrmoval. A pak je prodával na maso a vydělával tím slušné peníze. Ale to neexistovalo, aby přišli a někomu zabavili koně. Řeknu ti, že za komunismu bylo Romům dobře, lépe než dneska. Nikdo jim neubližoval, brali je do zaměstnání, aby pracovali. Jenže Romové se snažili zařídit si marodku, aby mohli dělat lepší kšefty, aby si mohli koupit auta, protože z výplaty to nebylo možné, neměli dobré výděvky.

Jak jsem hrál na trumpetu

Když jsem žil v Čechách, v Litomyšli, začal jsem hrát na trumpetu. Měl jsem tam kamarády a s nimi jsem hrál. Dělal jsem tam asi tři roky, dokud jsem se neoženil. Pak jsem jel domů do Levic, k nám do Seče. Tam mě slyšeli hrát neromští kluci a zavolali si mě. Začal jsem s nimi hrát. Říkali jsme si Tulácká organizace lajdáků. Tuláci. Já hrál na trubku, měli jsme s alt, b tenor, hrálo se na klavír, basu, bicí. Bylo nás tam asi sedm nebo osm kluků, měli jsme zpěvačku a já jsem taky zpíval. Hodně jsem se tam toho naučil, té kultuře mezi nimi, mezi velkými pány. A byli jsme moc dobří. Hráli jsme maďarské, slovenské i romské písničky. Ale hlavně jazz. Bylo to tak, že když vydal Gott jeden den novou písničku, na druhý den už jsme ji uměli a už jsme ji hráli. A to perfektně. A každý se tomu divil. Byl jsem tam sám jediný Rom mezi neromskými kluky. Ostatní byli všichni gádžové. Já se ale tím, že jsem Rom, netajil. Nestyděl jsem se za to, že jsem Rom. Chodili jsme hrát v jednom týdnu i dvakrát. Vydělávali jsme si tím dost peněz, za den osm set nebo tisíc korun, to byly tenkrát veliké peníze. Jenomže práce byla povinná a komunisti nám říkali: „Musíš pracovat!“ Muselo se pracovat. Kdo nepracoval, zavřeli ho, a stalo se to nejednomu člověku z nás. Z Romů. I je za to mlátili a když chytili Roma, hned se ptali: „Kde pracuješ?“ Policajty zajímalo, jakou děláš práci a kolik vyděláváš. Ale mně si policajti nedovolili napsat příživnictví za to, že nepracuji, protože věděli, že hrají v kapele. Když jsme hráli na svatbách, kdo tam byl pozvaný? Soudci, nejvyšší prokurátoři a policajti. A viděli, že tam hrají. Už mě znali. Hrál jsem s tou kapelou přes dvacet let. Později jsem začal dělat práci, přidruženou výrobu. Jenomže jsme udělali hloupost a museli jsme utéct.

Našlam tar ando Bejči

Ando berš 1980 nášlam ando Bejči.¹⁰ Kana našlam tar, vorta sas i olimpiáda ando Ruso. Našlam tar vi mure bratrancosa, vi kodoles ochto šavoura sas, vi man. Pherdo le cigne. O jejkh, o maj cigno, o Mário muro, ando šerand sas inke. Taj kodolenca nášlam tar.

Lam amenge pasura varisar. Iskirindam ánde le šavouren taj gejlam andi Bulgáríja. Khote avile pala ame andaj Kanada le Rom taj ande amenge le doložki, so sas ande pasura, andi Jugoslávija te žas. Avilam khote, de akánik či rakhlam andi Jugoslávija kecavo strojo, pe sos iskirin, sar amáro-j, feri andi azbuka sas! No, či rakhas, khati! Phíras, rodas, phuškeras, khanikas naj! „Óuu,“ phenav, „aba chálo-j o šejro! Si te rodas maj dúr.“ Naj čak rakhlam ekhe phúre partizános, taj kodo nađon kuškerlas le komunisten. Ke vou márdas pe taj voun či dine leske khanči, či soske víhodi. No, taj kodo iskirindas ame. Avilas amenca ekh žejno andaj Kanada, so telaj gláža iskirijas, kapalindas ávri, hoď kerdas amenge le razítki, ande kodol lila. Apal gejlam pi ambasáda ando Bělehrad taj kodi das ame vízumo, hoď te žas ando Bejči, taj jutindam varisar. De nađon pháres sas. Le šavoura kecave cigne sas taj po vonato gejlam. Kadej kerdam, hoď ame khejre avas palpále po Čecho, pa Jugoslávija, taj mukhle ame perdal. Khote má kezindam te phíras, khatar žasas tar perdal. Aj čak rakhlam ekh drom kecavo, hoď perdal avilam ando Bejči. Khote jutindam ando lágeri taj manglam o azili.

Khote ando lágeri trin berš simas le šavourenca. Dine ma duj báre místnošta, ke buťi kerous khote. Prekladalinous ando lágeri. Žutinous khote, kana lenas le ávera žejne khote, but Polákura sas atunči, vorta kezdinde but te nášen, sako đejš avenas duj autobusura. Pala kodo phendem, či kerav aba, si te žav tar ávri. Dine ma ekh báro kher, bári díz, pašaj Dunera. Kadal khera las o *ministerstvo vnitra* taj das le amenge, le utečenconge, so samas. Khote samas pánž berš ande kodo kher. Poťinas le amenge o sociál. De nás khote mišto amenge varisar. Mindik rodous kecavo, ke nás khote Rom, kasa šaj vorbinasas, kasa šaj kerasas. Taj gejlam tar ando Ňamco, špekulálindam tar. De či khote či avilas ávri. Gejlam ando Švédó, či khote či avilas ávri amenge. Avilam tar palpále ando Bejči taj samas khote mejg či phuterďilas i hrańica. Ando íjavardeš apal avilam tar khate perdal, palpále ando Čecho. Khate dine ma kher, andi Školská, mindár ando stredo, andi Praha. Khote dine ma lášo kher. No de le šavoura má báre sas, taj má phírenas avri peske. Kana dikhlem, so kerel pe khote, phendem: „No, sar kado t'al, feder žav tar khejre. Ke khate kezdina le šavoura te drogovalin!“ Taj gejlam palpále khejre andi Seča.

10 Emigrace Romů z Československa směrem na západ v období komunismu představuje minimálně probádanou kapitolu migrací Romů. Shodnou zkušenost migračních cest do západoevropských států skrze předchozí cesty migrantů na jihovýchod, tj. přes Maďarsko, Bulharsko a Jugoslávii, odkud bylo lze opatřit si

Utekli jsme do Rakouska

V roce 1980 jsme utekli do Rakouska.¹⁰ Když jsme utíkali, byla zrovna olympiáda v Rusku. Odešli jsme spolu s mým bratrancem, oba jsme měli osm dětí, on i já. Spousta jich byla malých. Můj nejmladší syn Mário byl ještě v peřince. A s takovými dětmi jsme utíkali.

Udělalí jsme si nějak pasy, zapsali do nich děti a odjeli do Bulharska. Tam za námi přijeli Romové z Kanady a dovezli nám doložky, co se vkládaly do pasu, abychom mohli jet do Jugoslávie. Přijeli jsme tam, ale nemohli jsme v Jugoslávii najít žádný psací stroj v našich znacích, všechny byly v azbuce. Nenašli jsme ho nikde. Chodili jsme a hledali, ptali jsme se, nikdo takový neměl. „Óuu,“ řekl jsem, „už nevím, co mám dělat. Musíme hledat dál!“ Nakonec jsme našli jednoho starého partyzána, který hrozně nadával na komunisty, protože za ně bojoval, a oni se mu za to nijak neodvděčili, nic mu nedali. No a ten nám to napsal. Byl s námi jeden Rom z Kanady, který nám pod lupou udělal falešná razítka do papírů, a tak se nám to nějak podařilo. Pak jsme šli na ambasádu v Bělehradu a tam nám dali vízum dovolující vstup do Rakouska. Ale bylo to velmi složité. Děti byly ještě malé a jeli jsme vlakem. Dělalí jsme, jakože jedeme z Jugoslávie domů, do Čech. A nechali nás. Dále už jsme šli pěšky a hledali jsme, kudy přejít. Našli jsme nakonec takovou cestu, po které jsme přešli do Rakouska. Tam jsme se dostali do lágru a požádali o azyl.

Byl jsem tam s dětmi tři roky. Dali mi dvě velké místnosti, protože jsem tam pracoval. Dělal jsem v lágru překladatele. Pomáhal jsem, když vzali na lágr další lidi, tehdy tam bylo mnoho Poláků, právě začali hodně utíkat, každý den jich přijížděly dva autobusy. Potom jsem ale řekl, že to už dělat nebudu, že musíme jít pryč. Dali nám velký dům, velkou vilu blízko Dunaje. Tyhle domy vzalo pod sebe ministerstvo vnitra. A dali je nám, co jsme byli utečenci. Byli jsme v tom domě pět let. Nájemné nám platila sociálka. Ale nějak nám tam nebylo dobře. Pořád jsem hledal nějaké Romy, se kterými bychom mohli mluvit a dělat různé věci. Takže pak nás napadlo, že odejdeme do Německa. Ale ani tam nám to nevyšlo. Jeli jsme do Švédska, a tam nám to zase nevyšlo. Takže jsme se vrátili zpátky do Rakouska a tam jsme byli, dokud se neotevřely hranice. V devadesátém roce jsme se vrátili opět sem, do Česka. Tady nám dali byt, ve Školské ulici, přímo v centru Prahy. Dali mi pěkný byt. Jenomže děti už byly velké a už chodily samy ven. Když jsem viděl, co se tam děje, řekl jsem: „No, tak než aby to bylo takhle, raději odejdu domů. Vždyť tady začnou děti brát drogy!“ A odjeli jsme zase zpátky domů, do Dolné Seče.

doklady pro další cestu do západních států (Německo, Rakousko a další státy) mi popisovali během jiných rozhovorů také další pamětníci z řad olašských Romů, kterým se podařilo podobným způsobem emigrovat z Československa (například rodina Stojkova z Ostravy nebo Horvatkova z Přerova, kterým se podařilo dostat do USA, nebo rodina Makulova z okolí Prešova, kteří emigrovali do Švédska atp.).

Le Romane sokáša ká le Sečake Rom

Ame la Sečake Rom mindik likras le sokáša le Romane. Varikana, kana sas inke o Ungro, i Lejva ži ká le Kozárovce, khote sas varikana o Ungro. Maj opre sas o Touco. Taj kakala Rom, so khate avile po Čecho, so pherdo-j anda le, kadala po Touco bešenás. De ame, sar i Seča, po Ungro bešasas. Muro papu pinžárlas kodole Romen, phírlas lende, vorbijas lenca, grasten paruvnas, ke nás dúr. Taj kana phušenás lestar: „Ká salas?“ – „Aj, simas po Touco, ká le Rom.“¹¹ Taj ášilas kado ánav lenge, le toucicka Rom. Aj amenge voun šutte le ungrika Rom. De vi lengi kultúra odlišnívo-j, la amáratar. Le Romňa naj lende varisar likerde, ekhsemo rigate pizden le. Le Rom žan ánglal. Taj le romňa lende naj khanči. Kana vorbin pa penge romňa, phenen: „Te ertos, muri romňi.“ Taj me phendem: „Aj so-j kado? Mura romňa dešejorake lem, šavoura-j ma latar, si la lako dad, laki dej, lake hírešša phral. Taj te phenav, te erton? Úžimo kerel mange, thovel mange, terédij, taj azír phenav te erton?“ Phendem lenge: „Amenge kado na phenen pel romňa! Amare romňa ame likras! Sar krajáškiňen! Somnakaj kinas lenge, gáda, mukh makhen pe ávri, ande kalci šaj phíren! Hoď kana dikhen tume, le toucicka, tumáre jákha paraďon prej le. De tumáre romňa sa ande lunge cochi, naj slobodo či te makhen pe. Kadej ášon taj lenge bal strapatíva-j.“ Ame ekhsemo maj anglal gejam, la Sečake Rom, ke samas paša raj, mindik.

Amare romňa šaj phiraven vi kalci. De nás mindik kadej. Kana me simas terno, phírous andi Praha, kerous búti, rodous, kinous boni taj ligrous khejre kalci. Amáre romňa šukára sas, sa, šúke, sáne, vi muri romňi. Kinous lake kalci, phirávlas. De sar kerďilas angluno šávo, má či phiradas kalci. Feri cocha. Má lažalas pe.

Mír le Rom kamen o somnakaj

But Rom adejs fere o somnakaj kamen. De žanes, mír si kado? Kado sas, aldij tu o Dejl, o čorrímo, so sas pel Rom. Le Rom kamenas mindik kecavo, so ášol. Kana kamenas le grastes te kinen, trobujas variso, so šaj šon andi záložňa vad te den kodoleske, so biknenas le, kana nás le louve. Taj biknenas le grastes, lenas o somnakaj ávri taj garavnas les. Te šaj pale kinenas. No, de atunči, andi kodi doba, o rup kecavo sas kúč sar o somnakaj. Te na inke maj kúč sar o somnakaj. Atunči nás inke kadej but o somnakaj. Taj le Rom kidenas kecave kočáka, sas kadej báre, rupune. Kodola mukhenas penge. Taj sas le káni, kobora khoure.

Tradice olašských Romů z Dolné Seče

My, Romové ze Seče, stále dodržujeme romské tradice. Kdysi, ještě za Maďarska, zahrnovalo maďarské území levický okres, až po Kozárovce. Na sever od nich ale už bylo Slovensko. Olašští Romové, co přišli do Česka a jsou dnes dost početní, bydleli většinou na slovenském území. Ale my v Seči jsme bydleli na maďarském. Můj děda tyhle olašské Romy znal, jezdil k nim, mluvil s nimi, měnil s nimi koně, vždyť to od nás nebylo daleko. Když se ho ptali: „Kde jsi byl?“ – „Ále, byl jsem na Slovensku, u Romů.“¹¹ A tohle pojmenování, slovenští Romové, už jim zůstalo. A oni nám zase říkali maďarští Romové. Ale oni mají proti nám odlišnou kulturu. Romské ženy tak nějak nerespektují, jsou tak trochu odstrkované stranou. Muži jsou vždy vpředu. A ženy u nich nic neznamenaají. Když mluví o svých ženách, řeknou: „Promiňte mi ten výraz, moje žena...“ Já jim řekl: „Co to jako je? Já jsem si svoji ženu vzal ještě jako děvče, dala mi děti, má otce, matku a slavné bratry. A abych se za ni omlouval? Vždyť mě udržuje v čistotě, pere mi, uklízí, a já bych se za tohle měl omlouvat nějakým: promiňte mi ten výraz?“ Řekl jsem jim: „Nám tohle o ženách neříkejte! My si našich žen vážíme. Jsou pro nás královny! Kupujeme jim zlato, oblečení, necháme je, ať se nalíčí, mohou si chodit v kalhotách! Takže když je vidíte vy, slovenští Romové, jen na ně valíte oči! Ale vaše ženy chodí všechny v dlouhých sukních, nemohou se ani namalovat. Jsou neudržované a mají roztřepené vlasy.“ My, Romové ze Seče, jsme se dostali trochu dál, protože jsme žili mezi lidmi na úrovni.

Naše ženy můžou nosit klidně kalhoty. Ale nebylo to vždycky tak. Když jsem byl mladý, jezdil jsem do Prahy, pracoval jsem, vydělával jsem si, kupoval jsem bony a vozil jsem domů kalhoty. Naše ženy byly všechny krásné, hubené, štíhlé, stejně tak i moje žena. Kupoval jsem jí kalhoty a ona je nosila. Ale jak se jí narodil první syn, už si kalhoty neoblékla. Už jenom sukni. Už se styděla.

Proč mají Romové rádi zlato

Mnoho Romů dneska baží po zlatě. Ale víš, proč to tak je? To vzniklo z toho, v jaké bídě Romové žili. Romové vždycky chtěli vlastnit něco, co má trvalou hodnotu. Když si chtěli koupit koně, potřebovali něco, co by mohli dát do záložny anebo co by mohli dát člověku, co ho prodával, když neměli peníze. Jakmile koně prodali, zase si to zlato vyzdvihli a schovali. Aby za to zase příště mohli nakupovat. Jenže v té době mělo stříbro stejnou cenu jako zlato. Možná bylo ještě dražší než zlato. Tehdy ještě nebylo zlato běžně rozšířené. Romové shromažďovali takové knoflíky, hodně veliké, stříbrné. A ty si nechávali. A měli na ně takové konve, veliké džbány.

11 Narátor hovoří o olašských Romech a jejich vnitřním členění na (olašské) Romy žijící tradičně na „slovenském“ nebo „maďarském“ území, čímž má na mysli historické členění, odpovídající zhruba hranici mezi oběma územími z doby po vídeňské arbitráži nebo také hranici výskytu většinového maďarsky hovořícího obyvatelstva.

Sas mure papos jejkh, taj sas rupuni. Dúj literešno sas. Le báre, ungrika louve, le rupune, sas opre, keríl, kobora báre sas. Kodola sas bári hodnota. De kodi kána bári historija-j la. Taj nakonec muro nano ando dillimo bikindas la, ande muzeomo variká po Touco, dine les vad' dešupánž ezera louve prej la, pala kodo, kana parude le louve, bikindas la *v roku* '53, '54.

Po Krečuna vad' po Nejvo berš, amende si mindik o sokáši, khetánes maladžvas, aven vi le ávera Rom khejre, khote andi Seča. Taj kezquinas, las ame khetáne taj žás ká jejkh Rom. Taj varikana phenasas: „Dejvlesa rakhas tu, t' áves bachtálo, te reses kado suntu Krečuno zórasa, bachtása, sástimasa, bute louvenca, kánenca, kočakenca!“ Kado puráno vinšo sas. Či phenenas „somnakasa“, de „kánenca, kočakenca, vurdonenca, grastenca“. Kadalesa kesentinas pe taj vi adejs, kesentinas vi ame kadi vorba. De aba ame le káni taj le kočáka či phenas. Phenas: „Bute louvenca.“

So sas maj lášo ando muro trajó

O manuš šoha či bistrel, kana perdal žal varisosko lášimo. Me likrav mange kodo taj kodo sas muro maj lášo zážitko, kana žous te cirdav, avous tar khejre ráti vad' korán detehára, kíno simas taj i romni lešijas ma. Dous ma tejle taj avenas le šavoura taj prej mande avenas opre, chuťilnas ma, sovenas manca. Ušťous opre, dikhous le. No, kado butájig sas. Apal me lošous, sar báron le šavoura. Muri romni naďon šukár žuvľi sas. Kana dikhenas la le áver žejne, lenge sála folinas. Vi ande la bárimango simas. Vi žanelas šukáres te d'ilabel. Siťárdem la vi dvojhlasně te d'ilabel. De géri múlas, sas šouvardeše taj duje beršengi.

Kadej naďon naďon but gejlem perdal kodola muzikasa. Kana le Rom dikhenas ma khote, sar cirdav, phenenas: „Kon-i kodo?“ Kana sas ame pauza, žous lende, dous le vast: „Bachtále t'aven, Romale!“ Taj dikhenas: „Rom san?“ – „Rom,“ phenav, vi phenous, khatar sim. „Tu terno san, tut či pinžáras inke!“ De le šáve, le šeja pinžarenas ma. De či simas šoha bárimango, ke čak dillimo-j kodo. Vorbinous le Romenca, mindik.

O pestrívo trajó

Kadej-i, hod' o trajó si t'al ekhsemo pestrívo. Naj kadej ame, t'avasas kadej sar but žejne, so bešen sako dějs andi peski kancelárijia, ando závodo, keren peski búti, apal phíren khejre, sako dějs andi búti... Či žanav, č'avilou amenge fajma mišto. Uňivar kecave sam, hod' ávri kamas te prútinas andej vica. Te žas variká, te dikhas, te vorbinas le Romenca. Kado si amáro trajó.

Můj děda měl jednu takovou a byla ze stříbra. Byla dvoulitrová. Měl ji naplněnou až po okraj velkými maďarskými mincemi, stříbrňáky, byly velikánské. Tyhle stříbrňáky měly velkou cenu. Ta jeho konev měla za sebou velkou historii. Ale nakonec ji můj strýc z hlouposti prodal do nějakého muzea na Slovensku a dostal za ni asi patnáct tisíc. To bylo po měnové reformě asi v 53. nebo v 54. roce.

Na Vánoce nebo na Silvestra je u nás takový zvyk, že se společně setkáváme, všichni Romové se sjíždějí domů do Seče. A začínáme tím, že se všichni sebereme a jdeme k jednomu Romovi a popřejeme si. Kdysi jsme říkali: „Pozdrav Pánbůh, mnoho štěstí, ať prožiješ tyto Vánoce v síle, štěstí, zdraví, s mnoha penězi, s konvemi a knoflíky!“ Takhle se kdysi vinšovalo. Neříkalo se „ať máš mnoho zlata“, ale „konve, knoflíky, vozy, koně“. Takhle si lidé vzájemně blahopřejí i dnes. Jenom dnes už neříkáme ty konve a knoflíky. Už říkáme jen: „Hodně peněz.“

Co bylo nejlepší v mém životě

Člověk nikdy nezapomene, když prožívá něco pěkného. Pro mě bylo nejkrásnější to, když jsem chodíval hrát a přicházel jsem v noci nebo brzo ráno domů, byl jsem unavený a čekala na mě žena. Lehl jsem si a přiběhly děti a vylezly na mě, objaly mě a se mnou usnuly. Když jsem se probudil, hned jsem je měl před očima. No, tak to bylo mnohokrát. Pak jsem se také radoval, jak děti rostly. Moje žena byla velmi krásná žena. Když ji viděli jiní chlapi, tekly jim sliny závistí. I na ni jsem byl pyšný. Uměla také krásně zpívat. Naučil jsem ji zpívat také dvojhlasně. Ale chudák zemřela, bylo jí šedesát dva roků.

Díky muzice jsem prožil opravdu mnoho zážitků. Když mě Romové viděli, jak hraji na pódiu, ptali se: „Kdo to je?“ Jakmile byla pauza, šel jsem k nim, podal jsem jim ruku: „Buďte šťastní, Romové!“ A oni se divili: „Ty jsi Rom?“ – „Rom,“ řekl jsem a i to, odkud jsem. „Ty jsi mladý, tebe neznáme.“ Ale mladí romští kluci a holky mě znali. Nikdy jsem se hraním nevytahoval, protože to by bylo hloupé. S Romy jsem vždycky mluvil.

Pestrý život

Mám za to, že život musí být pestrý. Kdybychom my byli takoví, jako je mnoho lidí, co sedí každý den ve své kanceláři, nebo v továrně, dělají svou práci, a pak jdou domů, každý den chodí do práce... Nevím, asi by nám nebylo dobře. My máme prostě někdy nutkání vyrazit ven, za svou velkou rodinou. Chceme někam jít, porozhlédnout se, popovídat si s Romy. Tohle je náš život.

Přeložila Markéta Hajská

Literatura

- Archiv bezpečnostních složek, fond Sekretariát Federálního ministerstva vnitra (A 2/1): inv.j. 70.
- Nečas, C. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Šteiner, P. 2019. *Babylon armád 2. Boje medzi Hronom a Váhom, február – apríl 1945*. Magnet Press.
- Zapletal, T. 2012. Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). Tomáš Zapletal. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, Svazek 10. Praha: Archiv bezpečnostních složek, 13–83.